

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Սերէոս Եպիսկոպոսի «Պատմութիւն ի Հերակլին» Երկը (Եօթներորդ Դար)

Ներածական

Եօթներորդ դարու միակ հայ պատմիչն է որ գրած է Բիւզանդիոնի Կայսր Հերակլի (610-641) մասին ու այդ շրջանի բազմաշփոթ կացութեանց մասին: Եօթներորդ դարուն միջազգային կարեւոր իրադարձութիւններ պատահեցան Հայաստանի եւ դրացի պետութեանց միջեւ, երբեմն շատ յանկարծական կերպով, եւ ի շարս այլոց, Սասանեան Պարսկաստանի երուսաղէմ մուտքն ու գրաւումը 610 թուին, Քրիստոսի Խաչափայտը Տիգրոն գերի տարուիլը Պարսից Խոսրով Բ Փարվեզ թագաւորի ձեռքով, եւ աւելի ուշ, արարներու ներխուժումը Մուսամմետի յայտնութենէն անմիջապէս ետք, որոնք պատճառ դարձան Սասանեան Պարսից պետութեան անկումին 642 թուականին, ստեղծելով Ռմայեան խալիֆայութիւնը Դամասկոսի մէջ 661 թուականին:

Այս անակնկալ իրադարձութեանց մասին միակ պատմիչը հանդիսացաւ միջազգային առումով հայոց Բագրատունեանց Եպիսկոպոս Սերէոսը, որուն գիրքը՝ «Պատմութիւն ի Հերակլին» եկաւ իր գլխաւոր տեղը գրաւելու շրջանի պատմագրութեան մէջ, քանի որ ո՛չ պարսիկներ եւ ո՛չ արաբներ տակաւին իրենց գրաւոր պատմագրութեանց չէին սկսած: Յոյներ միայն ունէին իրենց առաջնակարգ գրութիւն-

ները, աշխարհիկ եւ կրօնական, եւ սակայն Սերէոս եղաւ միակ նշմարտապատում պատմիչը իր յիշեալ երկով որ եկաւ լրացնելու շրջանի պատմագրութիւնը ընդհանրապէս:

Բանասերներու Ուշադրութիւնը

Սերէոսի գործը առաջին անգամ յայտնուեցաւ Ս. Էջմիածնի Մատենադարանին մէջ 1831 թուականին Յովհաննէս Վրդ. Շահխաթունեանի կողմէ, եւ իսկոյն ուշադրութիւնը գրաւեց Եւրոպացի հայագէտներու, մասնաւորաբար Հիւրշմանի, Մարգվարդի, Գուդշմիդի, Տիւլորիէի եւ Ֆրետերիք Մագլէրի, որոնք Սերէոսի բնագրին մէջ գտան Բիւզանդիոնի եւ Պարսից միջեւ մղուած պատերազմներու նշմարտապատում տեղեկութիւնները: Մագլէր Սերէոսի ամբողջական գործը ֆրանսերէնի թարգմանեց 1904 թուականին, ծանօթագրութիւններով միասին, որ ցարդ կը մնայ օտար լեզուով թարգմանուած առաջաւոր բնագիրը:

Հայ բանասերներէն Միհրդատեանց, Քերովրէ Պատկանեան, Ստեփան Մալխասեան եւ Գէորգ Արզաբեան հետզհետէ ուսումնասիրեցին Սերէոսի բնօրինակը ու գիտական հրատարակութիւններով ի լոյս ընծայեցին: Անոնցմէ վերջին երկուքին, Մալխասեանի 1939թ.

եւ Արգարեանի 1979թ. գիտական հրատարակութիւնները, կը մնան որպէս լուսագոյնները մեր ուսումնասիրութեանց համար, թէեւ անոնք երկու տարբերակներով ցոյց կու տան գիրքին վերնագիրը՝ որպէս «Պատմութիւն Սեբէոսի», եւ «Սեբէոսի Եպիսկոպոսի Պատմութիւն», Հերակլի անունը զանց առնելով: Բիւզնդիոնի կայսեր Հերակլի անունը վերցնելով, իմ կարծիքով, նպաստած չեն ըլլար միջազգային քանասիրութեան, նոյնիսկ եթէ առարկութեւն «Պատմութիւն ի Հերակլին» տիտղոս անունը ինքնին տրուած ըլլայ Շահխաթունեան վարդապետի կողմէ, որը սակայն իր կարգին, եւ այս կարեւոր է ի մտի ունենալ, հիմնուած է յետագայ պատմիչներու Հերակլի յանունէ ակնարկներուն վրայ, որոշ կերպով, ինչպէս պիտի տեսնենք:

Պատմութեան Բնագիր Ձեռագիրը

Սեբէոսի յաջորդող հայ պատմիչներ քարեքաղաքային շրջանէն զինք որպէս գիրքն ճշտորդող կարեւոր հեղինակը «Հերակլ Կայսեր Պատմութեան»: Ստեփանոս Ասողիկ 10րդ դար, Սամուէլ Անեցի 12րդ դար, Մխիթար Անեցի 12րդ դար, Կիրակոս Գանձակեցի 13րդ դար, Մխիթար Այրիվանեցի 13րդ դար, բոլորն ալ իրենց պատմագրութեան մէջ յիշած են Սեբէոս Եպիսկոպոս ու ցանկի անցուցած են որպէս իրենց ճշտորդող պատմիչներէն մին, տալով նաեւ իր երկին անունը՝ «Պատմութիւն ի Հերակլին»: Կան նաեւ ուրիշ պատմիչներ, ինչպէս Ղեւոնդ Երեց, Թովմայ Արծրունի, Յովհաննէս Կաթողիկոս, Վարդան Արեւելցի, որոնք բառացի մէջբերումներ ալ կատարած են Սեբէոսէն, սակայն առանց տալու իր անունը:

Մեր ձեռքը հասած լուսագոյն ձեռագիր օրինակը ընդօրինակուած է 1672 թուականին, որ ինչպէս ըսուեցաւ, 1831 թուին Յովհաննէս Վրդ. Շահխաթունեանի կողմէ յայտնուեցաւ առանց վերնագրի: Ձեռագիրը հաւաքածոյ մըն է, եւ ոչ թէ առանձին Սեբէոսի երկը, ուր գրուած են նաեւ պատմական այլ բնագիրներ եւս: Ընդօրինակողներն են Բաղեշի յայտնի համալսարանի աշակերտներէն Պողոս Կավոցի եւ Գրիգոր Երեց: Հաւաքածոն այժմ ի պահ կը մնայ Երեւանի Սուրբ Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանին մէջ՝ 2639 համարին ներքեւ:

Բովանդակութիւնը

Սեբէոսի «Պատմութիւն»ը երեք մասերէ կը բաղկանայ, առաջին երկուքը աւելի համառօտ՝ «Դպրութիւն» անունին տակ, որոնք Անանուն հեղինակի մը գործը կը նկատուին: Երրորդ եւ ընդարձակ մասն է կարեւորագոյնը, ուր «Մատենան Ժամանակեան» գլխագրին տակ կը տրուի հեղինակին ժամանակակից շատ կարեւոր դէպքերու նկարագրութիւնը մինչեւ 661 թուականը: Անանունի երկու գլուխներէն առաջինը Հայոց նախապատմական նիւթերը կը բովանդակէ, իսկ երկրորդը՝ Պարթեւներու ապստամբութեան մասին կը խօսի ընդդէմ Պարսիկ Սելեւկեան իշխանութեան, տալով միաժամանակ Հայոց Արշակունի թագաւորներու ժամանակագրութիւնը:

Անանունի քաժնին մէջ երկու պատմիչներ կը յիշատակուին. Մովսէս Խորենացի՝ Սեբէոսէ առաջ, եւ Ստեփանոս Տարօնացի Ասողիկ՝ Սեբէոսէ երեք դարեր ետք: Հոս է որ քարոզութիւն կը ծագի, երբ յետագայ պատմիչի մը գործը օգտագործուած է իրմէ երեք դարեր

առաջ նկատուած Սեբէոսի երկին մէջ: Յայտնի բան է ուրեմն որ առաջին երկու «Դպրութիւնները» Սեբէոսի գրչին չեն պատկանիր, այլ գրուած են յետագայ գրիչի մը ձեռքով: Արդէն հարկ է մտի ունենալ որ երրորդ գլուխն է կարեւորը ուր կան Սեբէոսի ժամանակակից դէպքերու գրութիւնները: Թէեւ Ստեփան Մալխասեան անտեսելով իշխան ընդմիջարկութիւնը աւելի ուշ ժամանակի պատմագիրի մը վկայակոչումով, կը պնդէ որ բոլոր երեք գլուխներն ալ Սեբէոսի գրածներն են, եւ թէ գործը անբաժան միութիւն մը կը կազմէ:

«Մատեան ժամանակեան»

Սեբէոս այս երրորդ գլխուն համար որոշապէս կ'ըսէ. «Ուզեցի իմ այս մատեանի միջոցաւ պատմել ձեզի այս բոլոր դէպքերը», որով ինք կը հանդիսանայ անկասկած ժամանակակից պատմագիրը, ու այս ինքնին հաւաստիք կու տայ դէպքերու ճշգրտութեան, մասնաւորաբար երբ վաւերագիրներ ալ կը հայթայթէ որոշ դէպքերու առնչութեամբ, ինչպէս թղթակցութիւններ պարսիկ ապստամբ Վահրամ Զոպինի եւ Տաթուրի հայոց իշխան Մուշեղի միջեւ, ուր պարսիկը օգնութիւն կը խնդրէ Մուշեղէն տապալելու Սասանեան պարսից արքան, որուն փոխարէն ալ հայոց Արշակունեաց թագաւորութեան վերահաստատումը խոստանալով: Նաեւ Բիւզանդիոնի Մորիկ կայսեր (582-602) նամակը՝ ուղղուած պարսից Խոսրով Փարվեզ թագաւորին՝ ամբաստանելով հայ նախարարները, որոնց արտաքինումը դէպի Թրակիա կը համաձայնին կատարել, որովհետեւ Մորիկի ըսելով, «եթէ հայերը ապրին իրենց երկրին մէջ մենք հանգիստ պիտի չունենանք»:

Սեբէոս արձանագրած է նաեւ

652 թուականի դաշինքի վաւերագիր մը ընդմէջ Սուրիոյ արար կառավարիչ Մուսավիայի եւ Թէոդորոս Ռշտունի հայոց իշխանին, որ ինքնին կարեւոր բուրժուերէն մին կը հանդիսանայ հայոց պատմութեան համար: Սեբէոսի մօտ կայ նաեւ Դուլիսի 648 թուականի ժողովի պաշտօնագիրը՝ ուղղուած Կոստանդին Բ Կայսեր (641-661) զոր ստորագրած են հայոց Նեսէս Գ Շինող Տայեցի կաթողիկոսը, Թէոդորոս Ռշտունին ու նախարարները: Ասոնք մի քանիներն են միայն:

Դիրքին Բովանդակութիւնը

Մօրիկ կայսեր եւ Խոսրով Բ պարսից արքայի մասին յատուկ բաժին մը եւս կայ ուր Խոսրով Մօրիկէ օգնութիւն կը հայցէ իր դէմ դաւաճանողներուն համար: Սոյն յարաբերութեան մէջ Հայաստան կրկին անգամ վնասակար բաժին մը կը ստանայ, այն ձեւով, որ ըստ Սեբէոսի, Խոսրով Բ հայկական հողերը Մօրիկի կը յանձնէ որպէս վարձատրութիւն: Մեր հեղինակը կը պատմագրէ Բիւզանդիոնի եւ Պարսկաստանի միջեւ երկարատեւ պատերազմներու մասին, անմիջապէս որ Մօրիկ կայսր կը սպաննուի, մինչեւ իր յաջորդներէն Հերակլ կայսր(610-641) գահ բարձրանալը, երբ պարսիկներ կը պարտուին, մասնաւորաբար պարսից կողմէ նրուսաղէմէն գերի տարուած Բրիստոսի Խաչափայտը զոր Հերակլ հայոց զօրքերու օգնութեամբ, գլխաւորութեամբ ՄԺԺ Գնունիի, Տիգրանէն նրուսաղէմ կը վերադարձնէ 629 թուականին՝ Հայաստանի ճամբով: Խոսրով Բ Փարվեզ 610 թուականին գերի տարած էր Խաչը որպէսզի նրուսաղէմ զրկուէր Խաչի պաշտամունքէն եւ քրիստոնէութիւնը տակաւ տկարանար: Այս կարեւոր ու պատմական

իրադարձութիւնը Սերէոս միակն է որ կը յիշատակէ, որմէ կու գայ Խաչվերացի տաղաւար տօնակատարութիւնը համայն եկեղեցիներէ ներս:

Ի՞նչ Գիտենք Սերէոսի Մասին

Երկու բան գիտենք իր մասին: Նախ որ իր անունը որպէս Հերակլ կայսեր Պատմութեան հեղինակ յիշուած է յետագայ պատմիչներու կողմէ: Երկրորդ, Բագրատունեաց տոհմէն Սերէոս անունով եպիսկոպոս մը մասնակցած է Դուիինի 645 թուականի եկեղեցական ժողովին, քանի որ ժողովի Կանոնական ցանկին մէջ իր ստորագրութիւնը կ'երեւի որպէս 16րդ եպիսկոպոսը՝ «Տէր Սերէոս Բագրատունեաց եպիսկոպոս» անունով:

Դուիինի յիշեալ ժողովին կը նախագահէր նոյն Ներսէս Գ կաթողիկոսը: Մաղափա Օրմանեան պատրիարքի կարծիքով, Սերէոս երբ կը նկարագրէ ժողովի քննարկումները, իր հակաֆաղկեդոնական համոզումները կը յայտնէ յաճախ: Ասկէ անկախ, Սերէոս կը յիշատակէ դէպք մը, որ Դուիինի մայր եկեղեցւոյ մէջ կը պատահէր, ուր կաթողիկոսն ու

եպիսկոպոսները, «բացի մէկ եպիսկոպոսէ», հոն ներկայ եղող Բիւզանդիոնի Կոստանդին կայսեր ճնշումով Սուրբ Հաղորդութիւն կը ստանային յունածէս պատարագով: Օրմանեանի հաստատ կարծիքով, երբ Սերէոս «բացի մէկ» եպիսկոպոսէ մը որ հակառակեցաւ կ'ըսէ, կրնար միայն նոյն ինքն Բագրատունեաց Սերէոսը եւ Հերակլի Պատմութեան մեր հեղինակը ըլլալ:

Դէպքը Սերէոս կը պատմէ որպէս եպիսկոպոս լրիւ գիտնալով եւ պարտականութեան գիտակցութեամբ երբ յուսախար կ'ըլլայ տեսնելով կատարուածը, յիշեցնելով որ «մինչեւ այսօր» Ս. Լուսաւորիչէն սկսեալ բոլոր նախորդ կաթողիկոսները պահեցին ուղղափառ հաւատքը, եւ հիմա, անշուշտ առժամանակեայ, կը շեղին անկէ կայսեր ստիպման տակ:

Սերէոս անկասկած կը հանդիսանայ կանխագոյն շրջանի ոչ միայն հայ, այլ նաեւ միջազգային պատմագրութեան համար անգուգական հեղինակ մը, ականատես եւ ստուգապատում:

ԴՈԿՏ. ԶԱԻԷՆ Ա. ՔԷՆՅ.
ԱՐՁՈՒՄԱՆԵԱՆ